

Únik Rakouska ke svobodě po roce 1945

Tomáš Kremr

*Nikdy jsem nemyslel, že by svoboda člověka záležela na tom,
aby dělal, co chce, nýbrž spíš v tom, aby nikdy nedělal, co nechce.*
Jean Jacques Rousseau

ÚVOD

Rakousko prošlo po první světové válce velmi komplikovaným vývojem. Je jistě iluzorní hledět na něj jako na oběť druhé světové války. Přestože se Rakušané pokoušeli po ukončení druhé světové války vítězné mocnosti přesvědčit, že oni jsou první obětí nacismu (zavraždění Dollfusse,¹ anšlus), svou otevřenou kolaborací velké části rakouského obyvatelstva a politických elit s nacistickým Německem a celkovou atmosférou v zemi se však Rakousko postavilo otevřeně po bok Německa ve svém zapojení do války. Odpor proti Německu byl velmi malý, rakouské hnutí odporu sice existovalo, ale ve velmi omezené míře. Již od počátku nástupu fašismu vše vedlo k integraci Rakouska do Německa (což se brzy stalo skutečností a 13. března kancléř Arthur Seyß-Inquart² vyhlásil zákon o připojení země k Německu jako „Východní marka“). Rakouský složitý, ale v konečném důsledku velmi úspěšný poválečný vývoj pak byl do jisté míry dílem štěstí, dílem tvrdé práce obyvatelstva a dílem příznivé mezinárodní situace (zápasením dvou světových politických bloků).

Problematika vývoje Rakouska po druhé světové válce, otázka, zda bylo obětí, či pachatelem hrůz druhé světové války, a také popis úniku země ze sovětského vlivu

1 Egelbert Dollfuss, (4. října 1892, Texingtal — 25. července 1934, Vídeň), rakouský státník, mezi lety 1932–1934 byl rakouským kancléřem, který ukončil první rakouskou republiku a zasloužil se o autoritativní režim vycházející z konzervativního římského katolictví a italských fašistických principů. Srov. <<https://www.britannica.com/biography/Engelbert-Dollfuss>> [cit. 13. 1. 2017].

2 Arthur Seyss-Inquart (22. července 1892, Stonařov — popraven 16. října 1946, Norimberk), rakouský nacistický vůdce, který byl kancléřem Rakouska během anšlusu (anexe Rakouska Německem v roce 1938). Srov. <<https://www.britannica.com/biography/Engelbert-Dollfuss>> [cit. 13. 1. 2017].

jsou již částečně zachyceny v české i zahraniční literatuře (a v několika vědeckých pracích). Z některých těchto pramenů jsem vycházel.

Po pádu třetí říše bylo Rakousko obsazeno 4 vítěznými mocnostmi a rozděleno na okupační zóny podobně jako Německo — 150 000 sovětských, 55 000 britských, 40 000 amerických a 15 000 francouzských vojáků.³

Rakousko bylo nejen vítěznými mocnostmi okupováno, ale z války vyšlo jako hospodářsky zcela zruinovaná země. USA, Británie i SSSR však měly k alpské zemi odlišný přístup v porovnání s Německem. V sovětské metropoli byla již 30. října 1943 podepsána tzv. Moskevská deklarace na konferenci ministrů zahraničních věcí (třetí Moskevská konference). Za Brity zde vystupoval Anthony Eden,⁴ zástupcem USA byl Cordell Hull,⁵ za ministerstvo zahraničí Číny byl přítomen Foo Ping-sheung⁶ a nechyběl samozřejmě ani sovětský lidový komisař zahraničí Vjačeslav M. Molotov.⁷ V této deklaraci se pravilo, že bude znovu obnoven rakouský stát a německý anšlus z března 1938 byl prohlášen za neplatný (*null und nichtig*, resp. *null and void*). Padla tak britská i sovětská původní myšlenka na federalizaci Rakouska s nějakou jinou zemí (zvažováno bylo Bavorsko, Bádensko-Württembersko i Československo — viz ruská historička Olga Pavlenkovová).⁸ Moskevská konference se nezabývala pouze Rakouskem, ale věnovala se některým problémům společného vedení války proti nacistickému Německu a jeho spojencům (otázka druhé fronty). Byly na ní přijaty tyto dokumenty: Deklarace čtyř mocností o všeobecné bezpečnosti (podepsal ji dodatečně i představitel Číny). Deklarace určovala požadavek vést válku až do bezpodmínečné kapitulace nacistického Německa a byly v ní stanoveny zásady poválečného bezpečnostního systému v nové mezinárodní organizaci; Deklarace o Itálii, požadující likvidaci fašismu a ustavení demokratického zřízení v Itálii; a Deklarace o potrestání válečných zločinců, kterou podepsaly Rusko, USA a Velká Británie (J. V. Stalin, F. D. Roosevelt a W. S. Churchill). Vyjadřovala odhodlání potrestat viníky války a válečných zločinů

3 EISTERER, Klaus, *Osterreich unter alliierter Besatzung 1945–1955*, Wien 1997, s. 147.

4 Robert Anthony Eden, 1. hrabě z Avonu, (12. června 1897 — 14. ledna 1977) byl britský konzervativní politik, který sloužil tři období jako ministr zahraničí a poté krátké období jako předseda vlády Spojeného království (od roku 1955 do roku 1957). Srov. <https://en.wikipedia.org/wiki/Anthony_Eden> [cit. 14. 1. 2017].

5 Cordell Hull (2. října 1871 — 23. července 1955) byl americký politik ze státu Tennessee. C. Hull je známý jako nejdéle sloužící ministr zahraničních věcí, zastával funkci po dobu 11 let (1933–1944) v administrativě prezidenta Franklina Delano Roosevelta — po většinu druhé světové války. C. Hull obdržel Nobelovu cenu za mír v roce 1945 pro jeho roli v založení Spojených národů Srov. <https://en.wikipedia.org/wiki/cordell_hull> [cit. 14. 1. 2017].

6 Fu Bingchang (1895–1965, známý jako Foo Ping-Sheung) byl diplomat a politik v Čínské lidové republice a později v Tchaj-wanu.

7 Vjačeslav Michajlovič Molotov, (Skryabin) (25. února [9. března dle nového kalendáře], 1890, Kukarka [nyní Sovetsk] — 8 listopadu 1986, Moskva), státník a diplomat, byl ministr zahraničí a hlavní mluvčí Sovětského svazu na velmocenských konferencích během a bezprostředně po druhé světové válce. Srov. <www.britannica.com/biography/Vyacheslav-Mikhailovich-Molotov> [cit. 23. 12. 2016].

8 IK, ČTK, *Stalin úniu Rakúska s ČSR odmietol*, Bratislava 2013, dostupné z <<http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/297867-stalin-uniu-rakuska-s-csr-odmietol/>> [cit. 12. 10. 2016].

a vydávat je k odsouzení a potrestání do států, kde spáchali své zločiny, popřípadě určit, kde mají být souzeni. Součástí jednání konference byla i zmíněná Deklarace o Rakousku.

OPĚTOVNÁ NEZÁVISLOST

Formální opětovné vyhlášení nezávislosti země proběhlo 27. dubna 1945, kdy byla vydána Proklamace o nezávislosti Rakouska na Německé říši a utvořena provizorní vláda v čele se sociálním demokratem Dr. Karlem Rennerem⁹ (marxista dosazený Sověty bez informování spojenců). Dr. Renner ihned 27. dubna 1945 sestavil vládu, prohlásil anšlus za vynucený — a tedy neplatný, obnovil ústavu z roku 1920 čímž navázal na demokratické základy „první rakouské republiky“. V dubnu 1945 ještě v oblasti střední Evropy probíhala válka. Nicméně již 28. dubna dosáhli Američané Tyrolska, o den později Francouzi Vorarlberska a teprve 6. května dorazili Britové doslova pár hodin před Titovými partyzány do korutanského Klagenfurtu. (Sověti již 29. března 1945 překročili hranice Burgenlandu — vojsky jednoho z nejlepších sovětských velících důstojníků maršála Fjodora Ivanoviče Tolbuchina.)¹⁰ Na oficiální vyhlášení nezávislosti (za účasti čtyř velmocí) bude Rakousko čekat ještě plných deset let.

V červenci byla podepsána první smlouva o kontrole, která podobně jako v Německu dávala hlavní rozhodovací moc do rukou Spojenecké radě — tedy centrále okupačních sil. Nedlouho po ukončení válečných bojů začaly opětovně vznikat politické strany (naopak fašistická NSDAP byla 8. května 1945 zakázána). Vznik stran pak vedl k politickému boji o další směřování země, zejména o pohled na rekonstrukci hospodářství. Vznikla Lidová strana Rakouska (ÖVP), která částečně navázala na předchozí Křesťansko-sociální stranu — s konzervativně tradičním pohledem na řízení státu a ekonomiky a důrazem na soukromé podnikání. Její významný představitel Julius Raab¹¹ patřil mezi největší obhájce volného trhu a minimálních státních zásahů do ekonomiky. Dále se etablovala Sociálně demokratická strana Rakouska (SPÖ), která kladla důraz na společnost, v níž jsou překonány třídní rozpory, zdroje musí být rozdělovány spravedlivě ve všech formách (včetně spravedlnosti mezi

⁹ Karl Renner, (14. prosince 1870, Dolní Dunajovice — 31. prosince 1950, Vídeň), sociálnědemokratický státník, rektor vídeňské univerzity (1918–1920, 1945) a prezident (1945–1950) Rakouska, hrál hlavní roli v obnově rakouské státnosti po skončení německé okupace v roce 1945. Srov. <www.britannica.com/biography/Karl-Renner> [cit. 12. 10. 2016].

¹⁰ Fjodor Ivanovič Tolbuchin (nar. 16. června 1894 ve vesnici Androniki v Jaroslavské gubernii, zemřel předčasně 17. října 1949 v Moskvě). Na počátku Velké vlastenecké války byl velitelem kavkazského vojenského okruhu, kde měl na starosti ostrahu hranic s Tureckem, znám je hlavně osvobozením větší části Balkánu a nastolením tamních socialistických vlád (za což si získal obrovskou popularitu obyvatel těchto zemí), což mu vyneslo maršálskou hvězdu. V roce 1965 byl vyznamenán Zlatou hvězdou hrdiny Sovětského svazu in memoriam. Srov. <<http://www.vojna.net/sovetskysvaz/generalove/>> [cit. 12. 12. 2016].

¹¹ Julius Raab (29. listopadu 1891 — 8. ledna 1964) byl rakouský křesťanskodemokratický politik. V letech 1953–1961 byl kancléřem Rakouska. V letech 1951–1963 byl předsedou Rakouské lidové strany. Srov. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Julius_Raab> [cit. 12. 01. 2017].

muži a ženami). Jako cíl si SPÖ kladla plnou zaměstnanost a posílení rozhodovacích práv zaměstnanců v průmyslových podnicích jako základ pro spravedlivý sociální, hospodářský rozvoj. Komunistická strana Rakouska (KPÖ) byla stranou zdůrazňující práva dělnické třídy a zamýšlela rozsáhlé znárodnění klíčových průmyslových oborů. A zejména v závěru čtyřicátých let 20. století vystupovala KPÖ vehementně proti „kapitalistické rekonstrukci země a vlády na úkor dělnické třídy“ a silně odmítali Marshallův plán. V období po vystoupení z vlády KPÖ začala se silně destruktivní politikou, která vyvrcholila v rozsáhlé stávkové hnutí namířené proti mzdovým a cenovým dohodám. Tyto dohody předpokládaly zvýšení cen ve dvojnásobné míře, než činilo zvýšení mezd. Záměr o vyvolání generální stávky však selhal. V důsledku toho došlo k násilnostem, protože úředníci Komunistické strany Rakouska se snažili vyvolat generální stávku i násilím. Sovětský svaz však — na rozdíl od všeobecného očekávání — reagoval velmi opatrně. Vedení sovětské okupační zóny se obávalo, že by eskalace vedla k vážné konfrontaci s Američany.¹² Ze strany rakouských komunistů docházelo k tlakům na spojení se sociálními demokraty, ti to však důsledně odmítali. Výsledek prvních voleb jasně ukázal velmi slabou pozici komunistické strany: ÖVP získala 49,8 %, SPÖ 44,6 % a komunisté pouze nečekaných 5,4 %.¹³ Volební účast byla enormně vysoká — 93 % oprávněných voličů. Jedním ze zásadních vlivů, který zapříčinil porážku rakouských komunistů, však byl faktor, který oni sami nemohli ovlivnit — chování sovětských vojáků. Sovětští vojáci se v Rakousku nechovali jako v zemi, kterou měli osvobodit, ale jejich chování často překračovalo všechny právní meze. Krádeže, rabování, a dokonce i znásilňování rakouských žen bylo na denním pořádku. Stalin si z debaklu rakouských komunistů vzal několik ponaučení. Předně se ukázalo nebezpečným připustit v zemích pod sovětským vlivem svobodné volby. A dále bylo jasné, že je třeba do komunistické strany začlenit sociální demokracii a eliminovat tak levicovou konkurenci.

Novým kancléřem se po volbách stal Leopold Figl¹⁴ (ÖVP) a vicekancléřem Adolf Schärff¹⁵ (SPÖ). Leopold Figl nabídl účast i rakouským komunistům, neboť sovětská vojska byla stále v Rakousku přítomna. Komunisté získali ovšem vzhledem k překvapivě špatnému volebnímu výsledku jen jedno ministerské křeslo, takže nezabránili budoucí rakouské orientaci spíše na západ. Nový kancléř ihned po ustanovení vlády prohlásil: „Rakousko se stane zítra novou revoluční zemí, bude přepracováno

12 LACKNER, Christian — WINKELBAUER, Thomas, *Geschichte Österreichs*, Stuttgart 2015, s. 245.

13 ŠTOGLOVÁ, Ludmila, *Der lange Weg zur Freiheit — Wien 1945–1955*, Kvalifikační práce, Masarykova Univerzita, Brno 2006.

14 Leopold Figl (2. října 1902 — 9. května 1965) byl rakouský politik Rakouské lidové strany (křesťanských demokratů) a první spolkový kancléř po druhé světové válce. Byl také nejmladší spolkový kancléř Rakouska po válce. Srov. < http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Biographien/Figl,_Leopold > [cit. 20. 12. 2016].

15 Adolf Schärff (20 dubna 1890 — 28 února 1965) byl rakouský politik ze sociálnědemokratické strany (SPÖ). Působil jako vicekancléř od roku 1945 do roku 1957 a jako kancléř Rakouska od roku 1957 až do své smrti. Srov. < https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD_01587/ > [cit. 12. 12. 2016].

od základů a nebude se opakovat situace roku 1918, ani roku 1933, ani roku 1938.“¹⁶ Dr. Renner byl mezitím zvolen spolkovými prezidentem.

HOSPODÁŘSKÉ OBTÍŽE

Nová vláda druhé republiky se od počátku svého působení musela potýkat s velkými zkouškami. Zásobování obyvatelstva základním zbožím představovalo stále obtížný až neřešitelný problém. Jídlo bylo vzácné, a kdo neměl žádnou možnost pomoci si sám — ať už to bylo na černém trhu ve městě, nebo výměnným obchodem ve venkovských oblastech, byl zcela závislý na veřejných dávkách. Minimální denní dávka z března 1945 — 1200 kalorií na den — musela být v květnu snížena na 800 kalorií/den,¹⁷ což však v žádném případě nedostačovalo, a proto v roce 1946 byl denní kalorický příjem nastaven zpět na 1200 kalorií. Vzhledem k počtu zničených domů, továren, zdevastované zemědělské půdy a z důvodu nedostatku pracovních sil (v druhé světové válce padlo více než 400 000 rakouských vojáků a 1,2 milionů tvořili rakouští váleční zajatci) bylo možné využití pouze 30 až 35 procent průmyslové kapacity. Vedle výše zmíněných důvodů, které vedly k nízké hospodářské výkonnosti, mělo velký vliv na celkovou ekonomickou depresi i nedostatek pohonných hmot a surovin rozdělení země do zón, kdy prostupnost mezi jednotlivými zónami byla omezená. I nejistá budoucnost obyvatel nedovolovala optimální využití výrobních kapacit.

Rakousko se stalo závislé na zahraniční pomoci. Dne 8. března 1946 poprvé obyvatelstvo obdrželo 8000 tun pšenice ze Spojených států. Od této chvíle neustále CARE (*Cooperative for American Remittances to Europe*, později *Cooperative for Assistance and Relief Everywhere, Inc.*) — distribuuje potravinové balíčky pro obyvatelstvo. Balíčky obsahovaly maso, tuk, mouku, cukr, med, hrozinky, kávu, sušené mléko, čokoládu — dokonce i cigarety a vedle Rakouska CARE poskytlo potravinovou pomoc i Německu, Řecku, dokonce i Velké Británii a Francii.¹⁸

Hospodářská situace v Rakousku byla kritická. Již před druhou světovou válkou bylo rakouské hospodářství v ne zcela dobré kondici a rozpad mocnářství po první světové válce způsobil, že na území Rakouska zbyla pouze menší část hospodářských zdrojů bývalého mocnářství. Například české země měly v roce 1913 dohromady 10,3 milionů obyvatel, tj. asi pětinu populace monarchie a 36 % Předlitavska. Přitom se v nich nacházelo 52 % průmyslových a živnostenských závodů a bylo zde zaměstnáno 56,9 % všech činných osob v průmyslu celého Předlitavska.¹⁹

Rakousko se muselo po druhé světové válce potýkat nejen s velkými materiálními škodami a vyčerpaným hospodářstvím, ale byly mu účtovány i náklady na okupaci. V roce 1946 tvořily tyto náklady 35 % rakouských státních výdajů.²⁰

16 PORTISCH, Hugo — RIFF, Sepp, *Österreich*. 5. Aufl, Wien 1986, s. 322.

17 *Die wirtschaftliche Lage Österreichs am Ende des ersten Nachkriegsjahres* in Monatsberichte des Österreichischen Institutes für Wirtschaftsforschung, roč. 11., č. 1., 1946, s. 12.

18 *Als die Care-Pakete kamen*, Kalenderblatt, roč. 14. Vol. 55., 1946, s. 4.

19 LACINA, Vlastislav, *Formování československé ekonomiky 1918–23*, Praha 1999, s. 22.

20 EISTERER, K., c. d., s. 125.

Nejkatastrofálnější hospodářská situace byla bez pochyb v sovětské okupační zóně – vše vedlo dokonce k sebevraždám, které byly v sovětské okupační zóně kvůli neustálému strachu z represe, teroru a únosům poměrně častým jevem.²¹

Sověti změnili po několika letech svou hospodářskou politiku a z přímého odvozu kořisti ve formě strojů a vybavení továren, spustili vyvlastňování celých rakouských firem. Rakouským komunistům radil Stalin znárodnit celou ekonomiku. Od února do června 1946 Sověti vyvlastnili stovky podniků ve své zóně.²² Vyvlastněné společnosti byly sloučeny do USIA (rus. УСИА, Управление советским имуществом в Австрии) — konglomerátu více než 450 podniků. USIA byla slabě integrována s ostatními podniky rakouské ekonomiky a její efektivita byla proto nízká. Výrobky z produkce USIA byly primárně odesílány na východ a zisk byl de facto zkonfiskován. Ve stejné době byla ustanovena Sovětská vojenská banka — Soviet Military Bank (SMB), aby zprostředkovala všechny finanční transakce USIA. Rakouská vláda odmítala uznat právní nárok USIA na její majetek. V odvetu pak USIA odmítla zaplatit rakouské daně a cla. Tato konkurenční výhoda pomohla udržet USIA při životě. Protože Sověti neinvestovali své zisky zpět do podniků, majetek postupně chátral a podniky ztratily svou konkurenční výhodu. USIA představovala pouze 5 % rakouské národního produkce a 30 % výkonu v sovětské zóně, ale vlastnila významný nebo dokonce až monopolní podíl v některých průmyslových odvětvích: 60 % ve sklářství, 43 % v kožedělném průmyslu, 40 % v produkci železa a oceli.²³ Po odchodu okupačních vojsk USIA brzy zanikla. Aktiva byla prodána rakouské vládě za 150 milionů amerických dolarů ve zboží v průběhu následujících šesti let. Zabraná ropná pole byla předmětem samostatné smlouvy a Rakušané byli nuceni je odkoupit za 200 milionů dolarů,²⁴ přitom hned po válce bylo z největších ropných polí u Zistersdorfu demontováno a odvezeno do SSSR 48 ropných zařízení z celkového počtu 58. Po roce 1945 byla totiž téměř všechna ropná pole v Rakousku pod přímou kontrolou sovětských úřadů (Rakousko bylo 3. největší evropský producent ropy po SSSR a Rumunsku).

Sovětská vláda nad ekonomikou zanechala na Rakušany hluboký a trvalý negativní dojem. Souhrnná americká zpráva o činnosti USIA z roku 1958 konstatuje, že „jediným cílem USIA bylo využití (vykořistění) přírodních a lidských zdrojů v Rakousku, v co největší míře ... až v koloniálním stylu...“.²⁵

V roce 1947 rakouská ekonomika dosáhla 61 % předválečné úrovně. Zejména nepřiměřeně slabá zůstávala výroba spotřebního zboží (42 % z předválečné úrovně). Avšak nejhorším problémem zůstávaly potraviny. Od března 1946 do června 1947 64 % všech potravinových dávek bylo poskytnuto od UNRRA²⁶ (Správa Spojených národů

21 GEHLER, Michael, *Von der Befreiung zur Freiheit, Österreich nach 1945*, Innsbruck 2014, s. 15–20.

22 BISCHOF, Günter, *Austria in the first Cold War, 1945–55: the leverage of the weak*, New York 1999, s. 254.

23 BISCHOF, Günter — PELINKA, Anton — STIEFEL, Dieter, *The Marshall Plan in Austria*. New Brunswick 2000, s. 12.

24 Tamtéž.

25 BISCHOF, G. — PELINKA, A. — STIEFEL, D., c. d., s. 77

26 Tamtéž, s. 78

pro pomoc a obnovu, anglicky: *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, zkráceně UNRRA) nebo od GARIOA (Vládní pomoc na okupovaných územích, *Governmental Aid and Relief in Occupied Areas*). Sucho z roku 1946, těžká zima 1946–1947, následovaná katastrofálním létem roku 1947 a zrušení UNRRA pomoci (1947) vedly k zásadnímu nedostatku potravin a také k výrazné inflaci, doprovázené občanskými nepokoji. V červnu 1947 tedy po měsíci, kdy UNRRA zastavila své dodávky potravin do Rakouska, byl již rozsah potravinové krize takový, že to přimělo americkou vládu vydat 300 milionů \$ na potravinovou pomoc zemi. Ve stejném měsíci bylo Rakousko vyzváno, aby projednalo svou účast na Marshallově plánu.

MARSHALLŮV PLÁN

Nový americký státní tajemník George Catlett Marshall²⁷ připravil se svým ministerstvem plán hospodářské obnovy Evropy, který začal být v brzké době označován jeho jménem — Marshallův plán, oficiálně se však nazýval Plán evropské obnovy (*European Recovery Program*). Tento program byl přijatý Kongresem USA 3. dubna 1948 s cílem organizovaně zabezpečit americké úsilí pomoci poválečné Evropě. V letech 1948–1952 poskytl na základě tohoto plánu Spojené státy západní Evropě pomoc ve výši přibližně 14 miliard dolarů. Marshallův plán byl odpovědí na to, že mezi lety 1945–1947 se neustále zhoršovaly vztahy mezi západní a východní částí Evropy a stále více se projevovalo bipolární uspořádání světa — hlavními aktéry tohoto rozdělení se staly Spojené státy americké a Sovětský svaz. Dvě velké velmoci, které hrály klíčovou roli v ukončení druhé světové války. Každá z velmocí vytvořila jeden blok s výrazně odlišnými ideály, zásadami a představami o budoucím směřování — západní blok se orientoval na demokracii, východní na komunismus. Vliv komunistických stran v poválečné době navíc neustále sílil v celé Evropě a zejména ve střední Evropě.

V březnu 1947 se Marshall vyjádřil o situaci v Evropě následovně: „Zotavení Evropy bylo zdaleka pomalejší, než bylo očekáváno. Rozkladné síly začínají být zřejmými. Stav pacientův se zhoršuje, zatímco lékaři se radí. Proto věřím, že s jednáním nelze čekat. Jakákoliv akce, jež je možná k rozřešení těchto neodkladných problémů, musí být učiněna bez odkladu.“²⁸

Plán byl představen s hlavním cílem nasycit hladové obyvatelstvo válkou zničené Evropy a zastavit šíření komunismu, nicméně důležitým záměrem Spojených států bylo také ozdravení kontinentu z důvodu budoucí obchodní spolupráce, možného politického vlivu a využití fungující hospodářské struktury pro zájmy a potřeby amerického hospodářství.

²⁷ George Catlett Marshall, jr. (31. prosince 1880 — 16. října 1959) — americký státník a voják. Byl to náčelník Generálního štábu Armády Spojených států za prezidentů Franklina D. Roosevelta a Harry S. Trumana. Sloužil jako ministr zahraničí a ministr obrany pod prezidentem Trumanem. Srov. <www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1953/marshall-bio.html> [cit. 12. 12. 2016].

²⁸ Zprávy ZÚ Washington 1947, Politická zpráva č. 32, zdroj: KRÁTKÝ, K., *Marshallův plán. Příspěvek ke vzniku studené války*, Plzeň 2010.

Marshallův plán se realizoval v letech 1948–1952 a v jeho rámci byly rozděleny dary a půjčky. Struktura pomoci byla následující: 20 % objemu peněz tvořily půjčky na nákup především amerického zboží a 80 % dary v podobě potravin, zemědělských a hospodářských strojů a podobně. Tyto prostředky naprosto klíčovým způsobem napomohly poválečné obnově západního evropského hospodářství, následnému rozvoji vztahů a spolupráce se Spojenými státy a v neposlední řadě také sociálnímu ozdravení a posílení vzájemných přátelských vztahů mezi samotnými západoevropskými státy²⁹

Pro Rakousko v jeho zoufalé ekonomické situaci se účast v tomto programu stala nástrojem na záchranu lidských životů. Proto otázka (která byla nastolena v jiných středoevropských zemích například v ČSR), zda přijmout Marshallův plán, či nikoli, nebyla v Rakousku aktuální. Zde nebyla žádná pochybnost — byla to jediná šance na přežití.

Marshallův plán ovlivnil evropský kontinent naprosto razantním způsobem a na dlouhou dobu, a to nejen v oblasti hospodářské, ale i v oblasti politické, sociální apod. Během let 1947–1951 Washington poskytl Evropě 14 miliard dolarů, přičemž tehdejších 14 miliard USD mělo hodnotu dnešních asi 300–350 miliard USD³⁰

Stát	Podíl z celkové sumy v %
Velká Británie	24,9
Francie	21,2
Itálie	11,8
SRN	10,8
Nizozemsko	7,7
Řecko	5,5
Rakousko	5,3
Belgie	5,0

TABULKA Č. 1 — Rozdělení pomoci Marshallova plánu dle jednotlivých zemí

Zdroj: ELLWOOD, D. W., *Rebuilding Europe. America and West European Reconstruction*.

Rakousko obdrželo první tranši pomoci Marshallova plánu již v březnu 1948. Pomoc této alpské zemi byl jediný případ, kdy byly v rámci Marshallova plánu finanční prostředky distribuovány i na území, které bylo okupováno sovětskou armádou. První rychlé výsledky přinesla pomoc v těžkém průmyslu, který se rychle zotavil a z 74,7 % předválečné výroby v roce 1948 se dostal na 150,7 % v roce 1951.³¹ V letech 1948–1949 se však podstatná část Marshallova plánu využívala na dotování dovozu potravin.

²⁹ KOKEŠOVÁ, Lucie, *Marshallův plán*, Studentská vědecká a odborná činnost Univerzita Karlova, Praha 2015.

³⁰ *Comparing the inflated cost of living today from 1938 to 2013: How the US Dollar has lost incredible purchasing power since 1938*, dostupné z <www.mybudget360.com/cost-of-living-1938-to-2013-inflation-history-cost-of-goods-inflation> [cit. 10. 02. 2016].

³¹ BADER, William B., *Austria between East and West 1945–1955*, Stanford 1966, s. 58.

Tato pomoc pak postupně odstranila mnohé z příčin nepokojů, které otráslly zemí v roce 1947. Na druhou stranu ale zapříčinila, že Rakousko zůstalo dlouhou dobu závislé na dovozu potravin (zdeformovala cenu zemědělských produktů, vlastní produkce v zemi tak nebyla konkurenceschopná). Druhá etapa Marshallova plánu, která byla zahájena v roce 1950, se soustředila na zvýšení produktivity ekonomiky a celkem bylo na tuto oblast investováno 300 milionů \$.³²

Podle Bischofa „žádný evropský národ nevyužil více z Marshallova plánu než Rakousko“, země obdržela téměř 1 miliardu USD prostřednictvím Marshallova plánu a půl miliardy na humanitární pomoc. Američané také vrátili všechny okupační náklady, které Rakousko bylo nuceno uhradit v letech 1945–1946 (kolem 300 milionů \$). V letech 1948–1949 Marshallův plán přispěl k podpoře 14 % HDP, což je nejvyšší podíl u všech zúčastněných zemí. Na jednoho obyvatele podpora dokonce činila 132 \$ v porovnání s 19 \$ pro Němce³³ — na druhou stranu, ale Rakousko rovněž platilo největší válečné reparace na hlavu.

Primárním výsledkem (respektive důsledkem) Marshallova plánu bylo finální rozdělení evropského kontinentu na východní a západní blok. Dalším a hlavním přínosem bylo hospodářské oživení, hospodářský a ekonomický rozvoj. Spolu s novou hospodářskou orientací na Spojené státy byla narušena klasická dělba evropské práce té doby. Vzájemné dodávky už neprobíhaly mezi střední, východní a západní Evropou, ale západní Evropa se vymanila a začala své dodávky a obchod orientovat na americký kontinent. Marshallův plán přispěl k hospodářské rekonstrukci západní Evropy, obnovil průmysl, zemědělství a oživil mezinárodní obchod. USA si touto hospodářskou pomocí zabezpečily vliv a prestiž v Evropě, která se postupně rozdělila na bohatnoucí Západ a zaostávající Východ. George Catlett Marshall byl později za svoji celoživotní práci oceněn Nobelovou cenou za mír, a to jako jediný generál (voják) v historii. Reakcí sovětského bloku na západoevropskou spolupráci byl vznik Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP).

MĚNOVÁ REFORMA

Po roce 1945, kdy byla zavedena místo Reichsmarky nová měna Schilling (šilink) v poměru 1 : 1, ztratili vkladatelé při druhé měnové reformě (v roce 1947) velké částky. Občané, jejichž vklady byly vyšší než 150 šilinků, si mohli novou měnu vyměnit pouze v poměru tři staré šilinky za jeden nový šilink. Enormní nedostatek zboží, vysoké náklady na zaměstnání a rostoucí poptávka vyvolávaly tlak na rychle vzrůstající inflaci — například na vídeňském černém trhu ceny základních potravin převyšovaly 19× standardní cenovou hladinu.³⁴ Výše vkladů byla velmi malá. Měnová reforma byla prvním krokem ke vzniku pevného šilinku (z počátku vazba na USD v poměru 1 USD : 26 šilinků). Na rozdíl od Německa, kde reforma měny

32 BISCHOF, Günter, *Austria in the Nineteen Fifties*, New York 1998, s. 89.

33 BISCHOF, G., *Austria in the first Cold War...*, s. 174.

34 KRAVIS, Irvin, *Prices and wages in Austrian economy 1937–1947*, in: *Monthly Labor Review*, Roč.4. Vol. 66, No. 1, 1948, s. 1–2.

odpovídala rozdělení země, uspělo v Rakousku jednotné řešení pro celou zemi (všechny zóny).

CELÁ SVOBODA NEBO ŽÁDNÁ

V roce 1946 a dále v roce 1947 se vedení rakouských komunistů snažilo přesvědčit sovětské orgány o nutnosti oddělení sověty kontrolovaného východního Rakouska od zbytku země s argumentem, že by bylo prospěšné pro sovětské zájmy v Rakousku. Po roce 1950 však Moskva dala jasně najevo komunistickým představitelům, že rozdělení Rakouska je proti sovětským zájmům, a proto je třeba se mu vyhnout. Tak malé území ve východním Rakousku by bylo spíše závazkem pro SSSR než aktivem, a to jak ekonomicky, tak strategicky.³⁵

Po roce 1953 se hlavním cílem snažení demokratických rakouských politiků stalo ukončení okupačního statutu a nastolení plné rakouské suverenity. Pro toto své snažení získali podporu Valného shromáždění OSN, které v prosinci 1952 apelovalo na vítězné velmoci, aby svůj okupační statut zrušily.

Nový prezident USA Eisenhower a britský premiér W. Churchill vyzvali Stalina, aby společně podepsali státní smlouvu s Rakouskem. Stalin roku 1953 zemřel a tím naděje Rakušanů na samostatnost vzrostly. Politici hledali různé cesty, jak svobodu země zajistit. Kancléř Raab přemýšlel zpočátku nad tzv. finskou cestou (Finsko nebylo přímou součástí sovětského bloku, vnitřně bylo nezávislé, ale v zahraniční politice bylo velmi limitováno SSSR), avšak posléze tuto variantu odmítl. Finského premiéra Kekkonena však požádal o rady, jak úspěšně jednat se SSSR.

Při příležitosti desátého výročí Moskevské deklarace kancléř Raab pronesl tato slova: „10 let čekání, 10 let marného čekání je i pro trpělivý národ příliš. Budeme se cítit svobodni teprve poté, co ponese státní smlouva podpis všech 4 velmocí a až poslední okupační voják opustí rakouskou půdu.“³⁶

Rakousko mělo velké štěstí, že v této době po několika měsících vnitřních bojů po smrti Stalina nezvítězilo konzervativní křídlo okolo Molotova a Berji, ale naopak k moci se dostalo liberálnější křídlo bolševiků v čele s Nikitou Chruščovem. Chruščov se snažil uvolnit mezinárodní napětí z dob stalinské éry. Existovaly i politicko-strategické důvody pro vstřícnější přístup k této okupované zemi. Pokud by trval okupační statut, hrozilo by, že by došlo k rozdělení Rakouska podle okupačních zón (podobně jako v Německu). Sovětská okupační zóna by byla absolutně nesoběstačná a znamenala by tak další obrovské finanční výdaje pro země východního bloku v čele se SSSR — čehož se sovětské vedení obávalo již od konce čtyřicátých let — viz výše. Navíc by se západní část Rakouska pod kontrolou 3 vítězných mocností — Francie, VB a USA — ještě více přiklonila k Západu, a to i vojensky. Začátkem roku 1955 již bylo jisté, že se západní část Německa připojí k Severoatlantické alianci (přijetí Západního Německa do Aliance se uskutečnilo 9. května 1955), a dalo se předpoklá-

35 MULLER, Wolfgang, Die Teilung Österreichs als politische Option für KPÖ und UdSSR 1948, in: *Zeitgeschichte*, roč. 32, č. 1, 2005, s. 47–54.

36 Srov. <www.studena.valka.cz/rakousko_1945-1955.htm> [cit. 10. 10. 2016].

dat, že by západní část Rakouska svého suseda následovala. Došlo by tak k tomu, že by vznikla obranná linie vytvořená z alpského masivu propojujícího Spolkovou republiku Německo, „západní“ Rakousko a Itálii. SSSR se také obával amerických raket středního doletu, které by kvůli tomu mohly být umístěny opět o něco blíže Sovětskému svazu.

Sovětský svaz naopak preferoval, aby mezi západní Evropou a východním blokem existovalo neutrální území bez třecích ploch. Vídeň se stala městem, kde mají sídlo mnohé mezinárodní organizace. Proto ve městě žilo asi 17 000 diplomatů. Vzhledem k jejich přítomnosti a neutralitě Rakouska se Vídeň stala důležitým centrem pro špiónáž. Během studené války město údajně mělo více špiónů než rakouských vojáků.

Sovětský svaz požadoval, aby v nové státní smlouvě bylo výslovně zakázáno spojení Rakouska a Německa. Dále se muselo Rakousko zavázat, že nebude členem žádného vojenského paktu. Další, nikoli bezvýznamnou záležitostí, byla preambule smlouvy, ve které se mělo hovořit o spoluvinně Rakouska na hitlerovských zločinech. Z důvodu hlasitých rakouských protestů byla tato pasáž nakonec vyškrtána. Dne 15. dubna 1955 bylo v Moskvě zveřejněno memorandum, ve kterém vyhlásilo Rakousko neutralitu, tak jak je praktikována ve Švýcarsku. V reakci Sovětský svaz souhlasil s neutralitou a smlouvu potvrdil. Rakousko se také zavázalo bránit svou suverenitu silou zbraní. Západní velmoci o memorandu byly informovány a vyjádřily s ním souhlas.

Dne 15. května 1955 nadešel ten dlouho očekávaný okamžik. V 11:00 v dopoledních hodinách na vídeňském barokním zámku Belvedere v Mramorovém sále čtyři ministři zahraničních věcí spojeneckých velmocí podepsali státní smlouvu (*Österreichischer Staatsvertrag* přesněji: *Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich*) ve čtyřech jazykových mutacích: ruský, anglický, francouzsky a německy.

Ministr John Foster Dulles³⁷ (USA), Harold Macmillan³⁸ (GB), Antoine Pinay³⁹ (F) a Vjačeslav Molotov (Sovětský svaz) svým podpisem stvrdili, že Rakousko bude obnoveno jako svobodný a nezávislý stát. Smlouvou se zavázaly čtyři velmoci ke stažení svých jednotek z Rakouska, že vrátí zemi veškerý zabavený majetek zpět a umožní Rakousku postavit armádu na obranu. Dohoda také zahrnuje i rakouské povinnosti:

³⁷ John Foster Dulles (25. února 1888, Washington, D.C. — 24. května 1959, Washington) byl americký diplomat a politik, v letech 1953–1959 za vlády prezidenta Eisenhowera ministr zahraničí Spojených států. Byl rozhodným odpůrcem komunismu a jedním z hlavních architektů studené války. Srov. <<https://history.state.gov/departmenthistory/people/dulles-john-foster>> [cit. 15. 12. 2016].

³⁸ Maurice Harold Macmillan, 1. hrabě Stocktonu, (10. února 1894 — 29. prosince 1986) byl britský konzervativní politik a státník, který sloužil jako předseda vlády Spojeného království od 10. ledna 1957 do 19. října 1963. Přezdívaný „Supermac“, byl známý pro svůj pragmatismus a vtip. Srov. <http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/macmillan-harold.shtml> [cit. 10. 12. 2016].

³⁹ Antoine Pinay, (30. prosince 1891, Saint-Symphorien-sur-Coise — 13. prosince 1994, Saint-Chamond), francouzský politik a premiér od března do prosince 1952. Srov. <www.britannica.com/biography/Antoine-Pinay> [cit. 10. 10. 2016].

Zákaz politické a hospodářské unie s Německem kdykoliv v budoucnu
 Rakousko zajistí práva slovinské a chorvatské menšiny
 Povinnost vyplatit Sovětskému svazu znovu získaný majetek, a to v penězích a ve
 zboží

Rakouská neutralita není v původním textu smlouvy zmíněna, ale byla vyhlášena parlamentem dne 26. října 1955, tento den byl v následujících letech oslavován jako národní svátek zvaný Den vlajky (až do roku 1965). Někdy je mylně zmíněno, že 26. října se připomíná den stažení spojeneckých vojsk, ale ve skutečnosti se oslavuje prohlášení neutrality Rakouska.

V souvislosti s podpisem smlouvy se do vlasti vrátili poslední zadržovaní občané země ze sovětských gulagů — v roce 1949 bylo v SSSR uvězněno téměř 500 000 Rakušanů.⁴⁰ Po podpisu dohody rakouský zástupce Leopold Figl (2. října 1902 — 9. května 1965, křesťanskodemokratický politik [Österreichische Volkspartei, ÖVP], kancléřem Rakouska v letech 1945–1953, v letech 1953–1959 ministrem zahraničních věcí ve vládě Juliuse Raaba, v letech 1959–1962 předsedou rakouského parlamentu [Nationalrat]) prohlásil: „17 let trvající trnitá cesta z otroctví je u konce ... s radostí mohu nyní zvolat: **Rakousko je svobodné!**“⁴¹ [bold:autor]

Svobodné! A to se všemi důsledky. Tato svoboda pokračuje do dnešních dní, včetně tzv. *proporz* systému, založeného již na počátku druhé republiky. *Proporz* je dlouholetá doktrína v politice druhé rakouské republiky, kdy v rámci systému poměrného zastoupení jsou pozice ministrů kabinetu zastoupení straníci co nejpřesněji v poměru k počtu získaných ve volbách (zejména SPÖ a ÖVP). Slovo „*proporz*“ je odvozeno ze slova *proporcionalita*.

Systém poměrného zastoupení vznikl z potřeby vyváženého, konsensuální vládnutí v prvních letech rakouské druhé republiky. V té době národ potřeboval upnout veškeré úsilí na obnovu země po devastaci druhé světové války a k zajištění společného národního zájmu — k boji za svou svobodu. Po jejím dosažení se však tato nyní velmi kritizovaná doktrína zvrhla v systém protekce, prostupující celou rakouskou společností. A to i do nižších administrativních pracovních pozic, které byly běžně přidělovány podle stranické příslušnosti. Vše toto samozřejmě s sebou nese velkou neefektivnost systému a přináší i riziko reakce vzestupu extremistických stran (viz například Haiderova⁴² strana Svobodných — *Freiheitlichen Partei Österreichs*, FPÖ). Ostatně sami tato negativa známe z dob fungování tzv. opoziční smlouvy v ČR.

40 GEHLER, M., c. d., s. 16–20.

41 PORTISCH, Hugo, *Österreich — Der lange Weg zur Freiheit*, Wien 1986, s. 54.

42 Jörg Haider (nar. 26. ledna 1950 — 11. října 2008) byl rakouský politik, představitel tamějšího tzv. třetího tábora, kde se mísí prvky liberalismu a nacionalismu. Naposledy byl zemským hejtmanem Korutan a předsedou parlamentní strany Svaz pro budoucnost Rakouska (Bündnis Zukunft Österreich, BZÖ), Srov. <https://cs.wikipedia.org/wiki/J%C3%B6rg_Haider> [cit. 09. 10. 2016].

ABSTRAKT**ÚNIK RAKOUSKA KE SVOBODĚ PO ROCE 1945**

Tato práce se zabývá poválečným vývojem v Rakousku (1945–1955). Popisuje první etapu po konci druhé světové války, kterou můžeme charakterizovat slovy: zhroucení a pokoření. Pocit katastrofálního zničení však rychle a překvapivě nahradil optimismus v nový začátek. A první etapa bezprostředně přešla v rekonstrukci a v takzvaný hospodářský zázrak v Rakousku. V článku je popsáno, jak zásadní vliv na hospodářskou obnovu země měly Marshallův plán a měnová reforma. Závěrečná část práce se věnuje boji Rakouska o plnou svobodu a samostatnost, tento boj pak vyvrcholil podpisem státní smlouvy a vyhlášením neutrality země.

KLÍČOVÁ SLOVA

Druhá světová válka; autonomie státu, poválečná ekonomická situace; okupace; neutralita; měnová reforma; samostatnost

ABSTRACT**AUSTRIAN ESCAPE TO FREEDOM AFTER 1945**

This thesis deals with post-war development in Austria (1945–1955). Describes the first stage after the end of the Second World War, which can be characterized by the words: collapse and humiliation. However, the feeling of catastrophic destruction quickly and surprisingly was replaced by optimism in a new beginning. And the first stage immediately underwent reconstruction and the so-called economic miracle in Austria. The article describes how the Marshall Plan and the monetary reform have had a major impact on the economic recovery of the country. The final part of the thesis deals with the struggle of Austria for full freedom and autonomy, which culminated in the signing of the state treaty and the declaration of the country's neutrality.

KEYWORDS

World War II; State Autonomy; Postwar Economy; Occupation; Neutrality; Monetary reform; Independence

Tomáš Kremr

The Department of Economic History, Faculty of Economics, University of Economics
Tomas.kremr@gmail.com